

**Боспорське царство в адміністративно-територіальній структурі держави
Мітрідата VI Євпатора: проблема визначення особи намісника-діоикета**

Протасова Альона Вікторівна

Студентка 1 курсу магістратури
кафедри історії стародавнього світу
та середніх віків

Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
пл. Свободи, 4, Харків, 61022
e-mail: alyonaprotasova1998@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1534-4298

У статті розглядаються гіпотези стосовно особи намісника-діоикета Боспору у період його перебування під егідою понтійського правителя Мітрідата VI Євпатора через призму нарративних, нумізматичних та епіграфічних джерел. Визначено межі стратегії, очолюваної ймовірним намісником, сином Мітрідата Євпатора – Мітрідатом Молодшим, які охоплюють виключно території Боспорського царства, що стало наслідком створення понтійським правителем декількох стратегій на території Північного Причорномор'я.

Ключові слова: *Мітрідат VI Євпатор, Боспорське царство, Північне Причорномор'я, адміністративно-територіальна структура.*

**Боспорское царство в административно-территориальной структуре
государства Митридата VI Евпатора: проблема определения личности
наместника-диоикета**

Протасова Алёна Викторовна

Студентка 1 курса магистратуры
кафедры истории древнего мира
и средних веков

Харьковского национального
университета имени В. Н. Каразина
пл. Свободы, 4, Харьков, 61022
e-mail: alyonaprotasova1998@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1534-4298

В статье рассматриваются гипотезы о личности наместника-диоикета Боспора в период его пребывания под эгидой понтийского правителя Митридата VI Евпатора через призму нарративных, нумизматических и эпиграфических источников. Определены границы стратегии, возглавляемой вероятным

наместником, сыном Митридата Евпатора – Митридатом Младшим, которые определяются исключительно границами Боспорского царства, что говорит о создании понтийским правителем нескольких стратегий на территории Северного Причерноморья.

Ключевые слова: Митридат VI Евпатор, Боспорское царство, Северное Причерноморье, административно-территориальная структура.

The Bosporan Kingdom in the Administrative Organisation of Mithridates' VI Eupator Kingdom: the problem of the vicegerent-dioiket's identity determining

Protasova Alona

5-year student at the Ancient and Medieval
History Department
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022
e-mail: alyonaprotasova1998@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1534-4298

The article is devoted to the analysis of hypotheses about the Bosporan Kingdom vicegerent-dioiket's identity during the first two decades of the reign of Mithridates VI Eupator on the Bosphorus through the prism of the ancient authors works, numismatics and epigraphy. Mithridates the Younger – the eldest son of the Pontic ruler Mithridates Eupator, who also was the vicegerent of Colchis at the end of his life, can be considered the most likely vicegerent of the Bosphorus.

The hypothesis is confirmed by the words of Appian and coins of the Bosporan Kingdom, which have a monogram with the name of the vicegerent. An attempt was made to determine the boundaries of the strategy, which was supposedly led by Mithridates the Younger. Most likely, Mithridates the Younger was the vicegerent only of the Bosporan Kingdom itself, which is verified by numismatics. As a result of the research the following conclusions were reached: Mithridates the Younger was the vicegerent of the Bosporan Kingdom during the first two decades of the reign of Mithridates VI Eupator, the next vicegerent was Mahar – another son of Mithridates Eupator, which is confirmed in the work of the ancient historian Appian.

Keywords: Mithridates VI Eupator, The Bosporan Kingdom, Northern Black Sea Coast, administrative organization.

Держава Мітрідата VI Євпатора – результат діяльності останнього незалежного правителя Понтіїського царства, який шляхом дипломатичної та військової політики зміг розширити кордони своїх володінь тим самим перетворивши Чорне море на «внутрішнє озеро» держави. Особливе місце у такому утворенні займало Північне Причорномор'я, зокрема Боспорське царство, яке перейшло під егіду Мітрідата шляхом успадкування від останнього правителя династії Спартоکیدів – Перісада V. Визначення особи намісника Боспору у мітрідатівський період дозволить доповнити

загальну картину адміністративно-територіальної структури Держави Мітрідата Євпатора та визначити місце та роль полісів Боспорського царства у політиці амбіційного понтійського правителя.

Хронологічно дослідження охоплює період з кінця II ст. до н.е. по 80-ті рр. до н.е. Нижня межа – кінець II ст. до н.е., обумовлюється остаточним приєднанням Боспору до володінь Мітрідата внаслідок успадкування його від останнього правителя династії Спартоکیدів – Перісада V. Верхня межа – 80-ті рр. до н.е. – датування першої точної згадки імені намісника-дйокета Боспору, сина Мітрідата Євпатора – Махара. Об'єктом дослідження виступає Боспор у період його перебування у складі держави Мітрідата Євпатора, предметом – особливості адміністративного устрою Понтійської держави у період правління Мітрідата VI.

Джерелами дослідження проблеми є епіграфічний та нумізматичний матеріал, що доповнюється окремими свідченнями наративної традиції. Так, деякі факти відносно особи намісника Боспору можна знайти лише в працях таких античних авторів як Аппіан [2] та Плутарх [11]. Більше інформації надає нумізматика, зокрема емісія монет Горгіппії, Фанагорії та Пантікапея, яка датується початком I ст. до н.е. До епіграфічних джерел відносяться: херсонеський декрет на честь Діофанта та напис намісника Мітрідата Євпатора з Ольвії.

Проблема визначення особи намісника Боспору у мітрідатівській період не знайшла широкого відображення і в історіографії. Так, вперше ця проблема була висвітлена у дослідженнях німецького антикознавця Т. Моммзена, і саме його версія вирішення цього питання була домінуючою, хоча і не мала ґрунтовної джерельної бази. Надалі його версія доповнювалася лише новими аргументами та думками у монографіях таких дослідників, як то Д. Б. Шелов [14], М. І. Максимова [7], С. Ю. Саприкін [12] та Є. О. Молев [8]. Досить цінний матеріал надають статі, що висвітлюють окремі аспекти зазначеної проблеми. Серед них зазначимо дослідження В. В. Крапівної та П. Д. Діатропова [6], присвячене аналізу напису на постаменті намісника Мітрідата Євпатора з Ольвії, а також статтю М. М. Чорефа [13], в якій висловлюються думки стосовно лігатур на монетах Боспору мітрідатівського періоду.

Метою дослідження є визначення особи намісника-дйокета Боспору у мітрідатівській період за допомоги аналізу існуючих гіпотез стосовно зазначеної проблеми в історіографії та співставлення їх зі свідченнями, що надають відомі на сучасному етапі джерела.

Понтійське царство на момент правління Мітрідата Євпатора мало усталену адміністративно-територіальну структуру, основою якої був поділ держави на стратегії на чолі з дйокетами. Саме тому, території Боспорського царства, навіть отримавши значні поступки зі сторони Мітрідата Євпатора, також мали управлятися намісником царя з метою підтримки у Північному Причорномор'ї влади правителя, який у цей час займався інтенсивною військово-політичною діяльністю.

Джерела не надають повної інформації стосовно цієї проблеми. Так, лише з 80-х рр. до н.е. у роботах античних авторів починає зустрічатися ім'я намісника Боспору, а саме одного з синів Мітрідата – Махара [2, 67]. Особа ж попереднього дйокета Боспорського царства, яке перебувало під егідою понтійського правителя вже більше двох десятиліть – невідома. Саме через це серед дослідників діяльності Мітрідата Євпатора виникли різні версії стосовно цього питання.

Серед більшості науковців, які займаються вивченням історії Боспорського царства цього періоду досить поширеною є гіпотеза німецького дослідника античності Т. Моммзена, який стверджував, що, оскільки Боспор перейшов під егіду Мітрідата шляхом успадкування, то намісником задля задоволення амбіцій боспорського населення в обов'язковому порядку мав бути старший син понтійського правителя [9, с. 207]. Частково підтверджують таку гіпотезу нарративні та нумізматичні джерела. Так, за словами Плутарха у той час коли Сулла готувався до походу проти Мітрідата (тобто це було раніше 87 р. до н.е.), один з синів останнього управляв старовинними володіннями у Понті та на Боспорі аж до незаселених районів за Меотідою [2, 11]. Ім'я цього сина давньоримський автор не називає. Т. Моммзен зробив припущення, що це був Мітрідат Молодший [9, с. 209]. Аппіан також надає свідчення, що можуть стати ще одним підтвердженням намісництва Мітрідата Молодшого на Боспорі. Так, давньоримський автор грецького походження, описуючи події між Першою та Другою війною понтійського царя з Римом, говорить про повстання жителів Колхіди, які бачили своїм намісником лише старшого сина Мітрідата Євпатора. Причини такого бажання можна знайти у тому, що Мітрідат Молодший вже зарекомендував себе як досвідчений та вмільний діяч. До того ж, Колхіда так само як і Боспор фактично вважалася спадковим володінням Мітрідата VI, тому мала такий же самий статус у межах Держави Мітрідата Євпатора.

Значимо, що археологічні знахідки XX – початку XXI ст. дозволяють підтвердити свідчення античних авторів, на яких спирався в своїй версії відносно визначення особи дійкети Боспору Т. Моммзен.

Перш за все визначимо нумізматичні джерела. Так, серія монет, що датуються початком I ст. до н.е. містить у собі монограми (додаток 1, 2, 3), пов'язані з ім'ям намісника Мітрідата на Боспорі в цей період [4, с. 32]. М. М. Чорев, проаналізувавши складові лігатури, яка міститься на усіх монетах вказаного періоду, що випускалися полісними колективами Пантікапея, Горгіппії та Фанагорії, приходять до висновку відносно її зв'язку з іменем *Μιθριδάτης*. Але цю монограму не можливо зіставити з правителем Понту, оскільки вона не містить у собі літери «В», яка позначала титул Мітрідата VI Євпатора – βασιλέως, тобто «цар». Саме тому у цій лігатурі слід вбачати монограму старшого сина понтійського правителя – Мітрідата Молодшого [13, с. 86].

Серед дослідників існує точка зору, що намісником Боспору міг бути хтось з «друзів царя» [6, с. 55]. Зокрема – Діофант, який здобув собі дуже велику популярність ще наприкінці II ст. до н.е. під час боротьби зі скіфами [IOSPE, P. 34]. Саме його діяльність призвела до того, що Херсонес, Ольвія, Тіра та Боспорське царство перейшли до складу Держави Мітрідата Євпатора. Про значний вклад Діофанта у розвиток зовнішньої політики понтійського правителя свідчить серія рельєфних круглих медальйонів з портретними бюстами, що були знайдені у каплиці поблизу храмового комплексу у Делосі, присвяченій Діоскурам-Кабірам та Мітрідату Євпатору в образі Діоніса [7, с. 200]. Таких медальйонів було всього тринадцять, тому вочевидь діячі, зображені на них відігравали важливу роль у діяльності понтійського правителя, та входили до його близького оточення. Відзначимо, що ця точка зору не знаходить необхідного підтвердження в джерелах. Крім того, понтійський правитель побоюючись популярності Діофанта, що дуже яскраво демонструється херсонеським декретом в його честь [IOSPE, P. 34], навряд чи допустив цього полководця до

влади. Заперечує цю гіпотезу і той факт, що коли жителі Колхіди запросили собі намісником Мітрідата Молодшого, Мітрідат VI Євпатор запідозрив свого сина у зраді та стратив [2, 64]. Цей пасаж, переданий Аппіаном, демонструє той факт, що понтійський правитель боявся конкуренції, тому не міг зробити Діофанта дійкетом настільки важливого для нього Боспорського царства.

Деякі дослідники взагалі прийшли до певного симбіозу двох попередніх гіпотез, а саме: Мітрідат Молодший був намісником Боспору, але при ньому була колегія радників, до якої і входив Діофант [12, с. 132]. Така версія має право на існування, адже намісник-дійкет потребував військової допомоги у досить неспокійному регіоні, де крім лояльних до царської влади жителів грецьких полісів проживали й інші етнічні елементи, які не були прихильниками Мітрідата, що дуже яскраво демонструється повстанням Савмака [IOSPE, P. 34.], яке у сучасній історіографії уже не трактується як рабське, а як протидія скіфів встановленню влади Мітрідата Євпатора на Боспорі [10, с. 68]. Але, при всій логічності, ця версія також не знайшла достатнього підтвердження в античних джерелах.

Розглянувши усі існуючі на сучасний момент версії, можна дійти до висновку, що скоріш за все, діокейтом Боспору у перші два мітрідатівські десятиліття був старший син понтійського царя – Мітрідат Молодший. Але, постає питання: якими кордонами обмежувалася його стратегія? Раніше домінуючою була думка російського дослідника Є. О. Молева про те, що все Північне Причорномор'я, а саме: Ольвія, Тіра, Херсонес та поліси Боспору, перебували в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці. Але, з відкриттям нових та переосмисленням вже існуючих джерел ця версія вже не викликає такої підтримки.

Проаналізована емісія монет з лігатурою намісника показує, що вона була випущена виключно полісними колективами Фанагорії, Пантікапея та Горгіппії. Монетний обіг зазначеного періоду в Ольвії, Тірі та Херсонесі не містить у собі подібних монограм, що свідчить про те, що Мітрідат Молодший поширював свою владу лише на поліси Боспору.

Досить цікаву інформацію надає археологічна знахідка, відкрита під час розкопок 2002 р. під керівництвом В. В. Крапівіної та А. В. Буйських у південно-східній частині Верхнього міста Ольвії на території цитаделі римського часу [6, с. 67]. Вона представляла собою постамент з білого мармуру на якому було викарбуваний напис, який за палеографічними ознаки датується епохою пізнього еллінізму.

Напис містить відомості про те, що намісник Мітрідата Євпатора силами понтійського гарнізону відновив частину оборонного валу, та присвятив це Матері богів. Нижня строфа напису містить у собі точну дату його створення – «у 220 році» [6, с. 67]. Враховуючи той факт, що у період еллінізму у Північному Причорномор'ї була поширена ера царів Понту та Віфінії, яка починається у 297/96 р. до н.е., то 220 р. відповідає 78/77 р. до н.е. [3, с. 67], тобто періоду існування Держави Мітрідата Євпатора. Напис містить також ім'я намісника понтійського царя – Діоген Тіей. В. В. Крапівіна та П. Д. Діатропов у своїй статті, провівши аналіз патроніму стратега дійшли висновку, що він уродженець Синопи – однієї зі столиць Понтійського царства [6, с. 68].

Вищенаведені приклади ставлять під сумнів твердження Є. О. Молева про перебування Херсонесу, Ольвії, Тіри та полісів Боспору у межах однієї стратегії. Можна зробити висновок, що на території Північного Причорномор'я існувало

декілька адміністративно-територіальних об'єднань. Особи намісників деяких з них через брак джерельної бази визначити на сучасному етапі досліджень не має можливості.

Таким чином, можна зробити висновок, що намісниками Боспору у мітрідатівський період були сини Мітрідата Євпатора: спочатку це був Мітрідат Молодший, котрий потрапивши в опалу до батька був страчений та Махар, намісництво якого не викликає сумнівів, адже його особа беззаперечно визнається дослідниками та підтверджується нарративними та нумізматичними джерелами. Гіпотеза відносно дійкета Мітрідата Молодшого не має ще таких беззаперечних обґрунтувань, саме тому дискусія про особу намісника Боспору у перші два десятиліття перебування під егідою Мітрідата VI Євпатора актуальною. Вона матиме логічний кінець лише після переосмислення уже існуючих та відкриття нових джерел, які проллють світло на зазначену проблему.

Література

1. Анохин В. А. Монетное дело Херсонеса (IV в. до н.э. – XII в. н.э.). К., 1977.
2. Аппиан Александрийский. Митридатовы войны // Аппиан. Всеобщая история / Пер. А. С. Балахванцева. М., 1998.
3. Бикерман Э. Хронология древнего мира. М., 1976.
4. Гайдукевич В. Ф. Боспосркое царство. М., 1949.
5. Голенко К. В. Из монетного дела Боспора в I в. до н.э. // НЭ. 1960. № 2. С. 28–40.
6. Крапивина В. В., Диатроптов П. Д. Надпись наместника Митридата VI Евпатора в Ольвии // ВДИ. 2005. № 1. С. 67–73.
7. Максимова М. И. Города Юго-Восточного Причерноморья: Амис, Синопа, Трапезунд. М., 1956.
8. Молев Е. А. Установление власти Митридата Евпатора на Боспоре // Античный мир и археология. 1974. № 2. С. 60–72.
9. Моммзен Т. Римское государственное право: народный трибунал. Историческое произведение как феномен культуры. 2013. Вып. 8. С. 211–244.
10. Немировский А. И. Митридат Евпатор, Боспор и восстание скифов // Византиковедческие этюды. 1978. С. 66–70.
11. Плутарх. Сулла // Плутарх. Сравнительные жизнеописания / Пер. В. М. Смирин. М., 1994. Т. 1. С. 486–504.
12. Сапрыкин С. Ю. Понтийское царство: государство греков и варваров в Причерноморье. М., 1996.
13. Чорев М. М. К истории монетного дела Боспора эпохи наместничества Митридата Младшего // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2017. № 3. С. 84–90.
14. Шелов Д. Б. Города Северного Причерноморья и Митридат Евпатор // ВДИ. 1983. № 2. С. 40–58.
15. Шелов Д. Б. Махар, правитель Боспора // ВДИ. 1978. № 1. С. 55–72.
16. Hojte J. M. The Administrative Organization of the Pontic Kingdom // BSS. 2009. № 9. P. 95–109.

17. Latyshev V. *Inscriptiones antiquae orae Septentrionalis Ponti Euxini, graecae et latinae*. Vol.1. Ed. 2. Petropoli, 1916.
18. Reinach Th. *Mithridate Eupator, roi de Pont*. Paris, 1890.

Додатки

Додаток 1. Дідрахма. Пантікапей, 90–80 рр. до н. е. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://bosporan-kingdom.com/198-3012/>. Доступ 29.09.2019 р.

Додаток 2. Тетрахалк. Фанагорія, 90–80 рр. до н. е. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://bosporan-kingdom.com/208-3147/>. Доступ 29.09.2019 р.

Додаток 3. Тетрахалк. Горгіппія, 90–80 рр. до н. е. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://bosporan-kingdom.com/211-3246/>. Доступ 29.09.2019 р.